

Šeima Lietuvoje 1989–2001 m. teritoriniu aspektu

Marytė Dumbliauskienė, Neringa Rauluðonytė

Vilniaus universitetas, Bendrosios geografijos katedra, Èiurlionio 21/27, LT-2009 Vilnius
El. paštas: maryte.dumbliauskiene@gf.vu.lt

ÁVADAS

Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpiu ðalyje ávyko daug svarbiø politinio, socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo pokyèiø. Atvirėjant visuomenei, didėjant migracijai ir plintant naujiems gyvenenos ir elgsenos modeliams ið Vakarø á Lietuvos visuomeninà gyvenimà ir ðeimà ėmė skverbtis europieðiø kultūra bei vakarietiðkas gyvenimo būdas.

Ðeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (LR Konstitucija, 36 straipsnis), jà laikome pirmine socialine visuomenės institucija, nuo ðeimos struktūros bei vertybiø priklauso demografiniai procesai. Nors ðeima yra viena stabiliausiø visuomenės pamatiniø vertybiø, taėiau ir ji kinta, prarasdama tradicinius bruoþus ir ágydama naujø.

Ðiandien akivaizdu, kad ðeima yra itin sudėtingas tyrimo objektas, ne veltui ji atsiduria daugelio mokslo ðakø akiratyje, jà ávairiais aspektais analizuoja demografai, sociologai, psichologai, edukologai, teologai, teisininkai ir pan.

2003–2004 m. Vilniaus universiteto Bendrosios geografijos katedroje (kaip katedros mokslinio tiriamojo darbo „Socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijø vertinimas regioninės politikos kontekste“ dalà) imta nagrinėti ðeimø skaièiø ir dydà, jø struktūrà bei teritorinè diferenciacijà 1989–2001 m. Tyrimo metu atkreiptas dėmesys ir á santuokø bei iðtuokø balansà, gimstamumo pokyèius, kurie laikytini vienais ið svarbiausiø veiksniø, lemianèiø ðeimø skaièiø ir dydà.

Straipsnio tikslas – supaþindinti su atliktu darbu, tyrimo rezultatais ir svarbesnėmis iðvadomis. Kadangi reglamentuota straipsnio apimtis þurnale neleidiø pateikti visos tyrimo analizės, ðiame darbe apsiribosime: ðeimos sàvokos samprata, formø ávairovė, ðeimø skaièiaus ir dydþio bei sudėties teritorine sklaida 1989–2001 m.

Duomenø ðaltiniai. Pagrindiniai tyrimo ðaltiniai buvo 1989 bei 2001 metø gyventojø suraðymo duomenys. Toks pasirinkimas neatsitiktinis, nes minėti suraðymai vyko visiðkai skirtingomis sàlygomis: 1989

m. atspindi padėtà prieš Nepriklausomybės atgavimà, kai Lietuva buvo izoliuota ðalis, tolesnis deðimmetis – ávairiø permainø, ðeimos transformacijos laikotarpis, 2001 m. esminiai pokyèiai jau ávykø, todėl galima daryti iðvadas apie veiksnius ir tolimesnes tendencijas. Þinoma, naudotasi ir kita Statistikos departamento publikuojama medþiaga.

Tyrimo metodai. Darbe buvo taikomi šie pagrindiniai tyrimo metodai: matematinis-statistinis, palyginamoji analizė bei kartografinis tyrimø metodas (sudaryta 12 kartoschemø (M 1: 2000 000); straipsnyje skelbiamos tik trys). Tyrimas atliktas administracinio rajonø (savivaldybiø) lygmeniu taikant regioninio apibendrinimo principà.

Naudojami rodikliai. Palyginamajai analizei daþniausiai naudojami santykiniai dydþiai: bendrieji santuokø ar iðtuokø koeficientai (santuokø ar iðtuokø skaièius 1000 gyventojø), specialusis iðtuokø koeficientas (iðtuokø skaièius, tenkantis 100-ai santuokø), bendrasis gimstamumo rodiklis (gimusiøjø skaièius 1000-iai gyventojø) t. t. Nors bendrieji rodikliai tik apytikriai apibūdina padėtà, nes skaiėiuojami 1000-ai gyventojø neatsiþvelgiant á jø amþiaus (Kanopienė, 1997) bei lyèiø proporcijas, taėiau jie leidþia santykinai palyginti bŭklè dydþiu ir gyventojø skaiėiumi skirtingose teritorijose.

Administraciniai-teritoriniai pokyèiai. 1989–2001 m. ávykusi administracinio vienetø reforma gerokai apsunkino mokslinà tyrimà, nes statistiniø duomenø perskaiėiavimams buvo sugaiðta nemaþai laiko. Kadangi tyrimo metu Statistikos departamente 1989 m. gyventojø suraðymo informacija dar nebuvo pateikta pagal naujausià administracinà skirstymà, todėl rengiant pokyèiø analizè 2001 m. duomenys buvo perskaiėiuoti pagal 1989 m. administracinà suskirstymà ðiose savivaldybėse: Pagėgiø savivaldybė priskirta Ðilutės rajono savivaldybei, Rietavo – Plungės rajonui ir pan. Dėl dideliø teritoriniø pokyèiø palyginamajai analizei netiko Biržtono miesto (1989 m.) ir Biržtono savivaldybės (2001 m.) bei Druskininkø miesto (1989 m.) ir Druskininkø savivaldybės (2001 m.) statistiniai duomenys.

SAMPRATOS PROBLEMA

Šeima, kaip unikali socialinė institucija, gyvuoja jau tūkstančius metų. Šeimos sąvoką vartojant švairiais kontekstais skiriasi jos samprata ir apibrėžimas, tačiau vyrauja bendros šeimos modelio nuostatos, kurios skirtingais laikotarpiais kinta kartu su moralinėmis bei socialinėmis. Dėl šeimos formų ir tipų švairiųjų sudėtinga viena-reikšmiškai apibrėžti dabartinę šeimą. Švairios mokslo sritys ją apibūdina nevienodai, tačiau demografijos bei sociologijos apibrėžimai beveik tapatūs:

- *Demografija*: šeima – grupė žmonių, susijusių tarpusavyje santuokos, giminytės ryšiais, kartu gyvena ir tvarko bendrą ūką. Tai – asmenų bendrija, kurią sieja ryšiai, patvirtinti įstatymu, arba socialiai pripažinta tvarka (Kanopienė, 1997).

- *Sociologija*: šeima – giminingumu, santuoka arba švairinimu paremtas susivienijimas (socialinė grupė) žmonių, susietų bendra buitimi ir vienodai atsakingu vaikų auklėjimu (Pruskus, 2004).

Kartais tapatinamos *šeimos ir santuokos* sąvokos, tačiau jų reikšmė (prasmė) nėra tapati. Santuoka – tai teisinis šeimos pagrindas, visuomenės nustatyta tvarka sudaryta vyro ir moters sąjunga, iš kurios kyla jų teisės ir pareigos vienas kito ir vaikų atžvilgiu. Ji pasibaigia mirus vienam iš sutuoktinių arba išsiskyrus. Tuo tarpu *šeima* apima ir nepilnas šeimas (Matulienė, 1997). Santuoka yra vienas iš privalomų tradicinei šeimai elementų, padedantis užtikrinti šeimos stabilumą. Iki praėjusio dešimtmečio paskutiniojo dešimtmečio gyvenimas santuokoje buvo visuotinai pripažintas kaip savaime suprantamas reiškinys. Vėliau išryškėjo santuokos atidėjimo, tradicinio šeimos modelio nykimo fenomenas – ėmė plisti neformaliosios santuokos. Dažnai tokia bendro gyvenimo forma vadinama alternatyvia oficialiajai santuokai, nes ši atidedama vėlesniam laikui, taigi kuriai laikui pakeičia formaliąją santuoką.

Tyrimo metu šeimos struktūros teritorinei analizei buvo panaudoti *šeiminio namo ūkio* duomenys, pateikti 2001 m. Gyventojų surašymo leidiniuose. Teigiama, kad *šeiminio namo ūkasudaro du ar daugiau asmenų, susijusių vedybiniais ar giminytės ryšiais*. Šeima ir namo ūkis – ne konkuruojančios ar viena kitą neigiančios sąvokos, o tik vieno reiškinio du vienas kitą papildantys aspektai (Mikulienė, 1997).

Labai svarbu ne tik apibrėžti šeimos sąvoką, bet ir nustatyti, kokias giminytės, gyvenimo kartu formas ji apima, kokios – ne. Dabartinėse industrinėse ir postindustrinėse valstybėse iš esmės kinta tiek visuomeninės, tiek šeimos institucijos, atsiranda naujos formos. Jų prasmę atskleidžia dvi pagrindinės tendencijos: struktūrinė ir funkcinė kaita bei prieštarīgi šeimos reikšmės ir vaidmens pokyčiai švairiose visuomenių gyvenimo srityse – kartų kaitos, socializacijos ir kt. („Šeimos politikos koncepcija“, 1995). Skirtingomis visuomenės raidos sąlygomis formavosi švairios šeimos formos. Tai, kas priimtina ir normalu vienoje visuomenėje, kitoje gali būti netoleruotina. Dažniausiai skiriami (Šeimos politikos

koncepcija, 1995; Pruskus, 2004) šie šeimos tipai (formos):

- 1) **branduolinio (nuklearinio)** tipo šeima, kurią sudaro dvi kartos (tėvai ir vaikai); beje, eia priklausytė ir sutuoktinių poros be vaikų; 2) **išplėstinė šeima**, kurią sudaro 3–4 kartos, šalutinės linijos giminaieiai; 3) **nepilna šeima**, gyvuoianti be vieno iš tėvų (tokios šeimos itin gausėja ir Lietuvoje).

Lietuvoje, palyginus su kaimyninėmis Baltijos šalimis (Latvija bei Estija), daug vėliau prasidėjo šeimos transformacija; matyt, tam štakos turėjo ir katalikiška šeimos samprata. Tradicinei šeimai priskirtini šie būdingi bruožai (Stankūnienė, Jonkarytė ir kt., 2003):

- ankstyva santuoka, aukštas santuokystės lygis,
- vyrauja vidutinio dydžio šeimos;
- mažas nesantuokinių vaikų skaičius.

Perėjimas prie modernios šeimos Vakarų šalyse vyko nuo 1965 m., o Lietuvoje – praėjusio dešimtmečio pradžioje (maždaug nuo 1990 m.). Šeimos modernumo apraiškomis (Stankūnienė, Jonkarytė ir kt., 2003) laikytini šie požymiai:

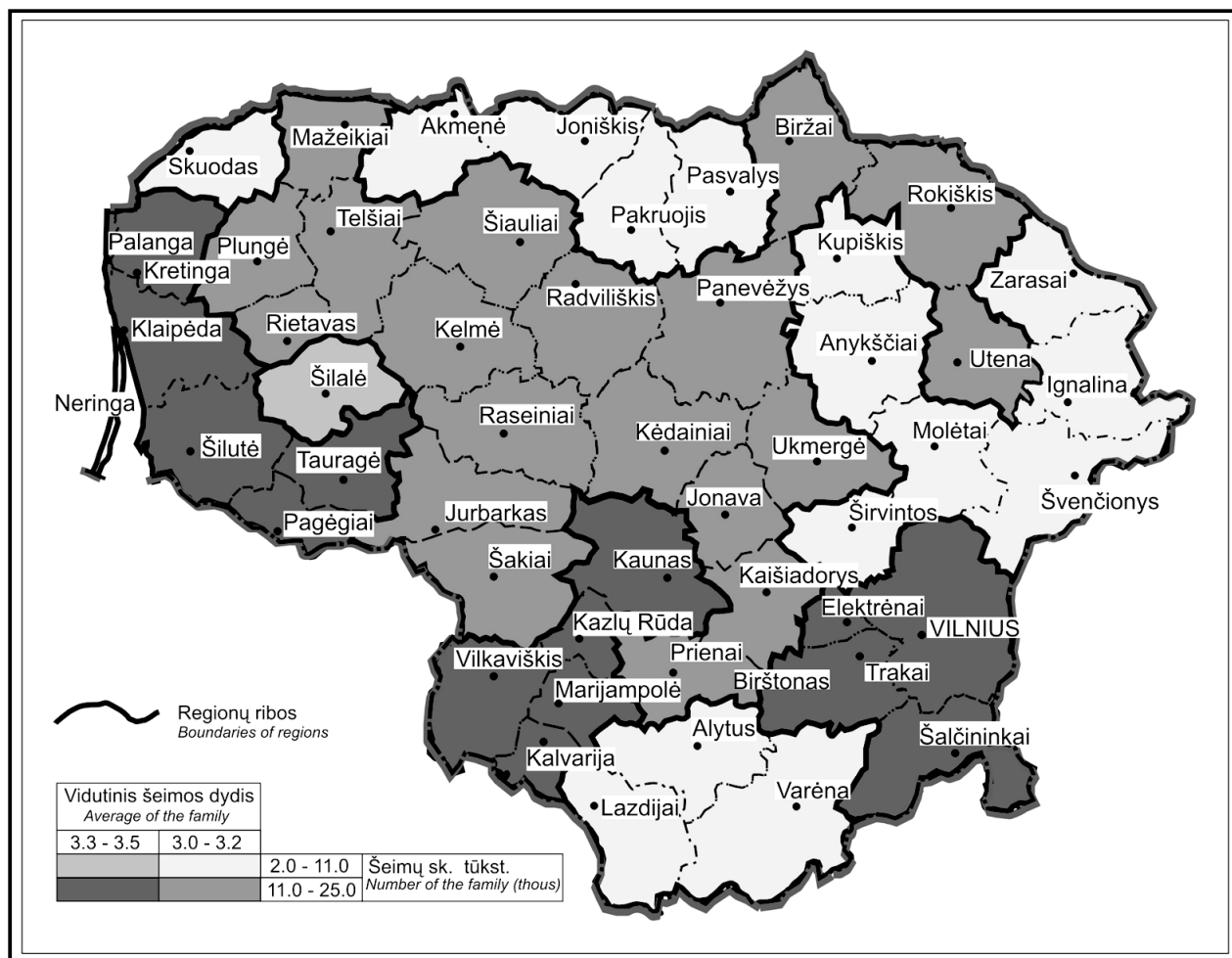
- mažėja santuokų, mažėja gimstamumas;
- vyrauja šeimos, auginančios mažai vaikų (dažniausiai tik vieną);
- daugėja neregistruotų šeimų, didėja nesantuokinių vaikų skaičius;
- daugėja viengūnių, plinta savanoriška bevaikystė;

Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje Lietuvoje švyko esminiai dideli ir spartūs demografiniai pasikeitimai, kuriuos skatino pereinamojo laikotarpio revoliucinės socialinių struktūrų ir santykių transformacijos, nestabilumai, ekonominė depresija. Šie reiškiniai visuomenėje sukėlė netikrumo dėl ateities būseną bei būtinybę adaptotis esant naujoms sąlygoms (Stankūnienė, 1997). Dėl to mažėja santuokų (1989–2001 m. registruotų santuokų sumažėjo daugiau nei du kartus), daugėja neregistruotų partnerystės atvejų, mažėja gimstamumas (bendras gimstamumo rodiklis sumažėjo nuo 15,1 iki 9,1), bet didėja ne santuokoje gimusių vaikų skaičius (2001 m. jie sudarė 25,4% visų vaikų). Šie rodikliai keičia šeimos struktūrą, didina formų švairiųjų (Raulušonytė, 2004).

Atlikta 1989 ir 2001 m. gyventojų surašymo duomenų palyginamoji analizė bei šeimų skaičiaus, dydžio, sudėties teritorinė raiška leidžia teigti, kad Lietuvoje per tą laiką įengtas labai platus įingsnis šeimos modernėjimo link. Iš dalies tą patvirtina ir nuo 2004 m. liepos 1 d. šigaliojamas LR partnerystės (bendro gyvenimo neįregistruotų santuokos) įstatymas.

ŠEIMŲ SKAIČIAUS IR DYDŽIO TERITORINĖ SKLAIDA 1989 M.

1989 m. Gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 1 mln. šeimų, iš jų 670,8 tūkst. mieste (67,1%) ir 329,2 tūkst. kaime (32,9%). Vidutinis šeimos dydis – 3,22.

1 pav. Ėimø skaièiaus ir vidutinio ðeimos dydþio pasiskirstymo schema (1989 m.)

Fig. 1. A scheme of division into districts according to the size and number of families in 1989

Ėimø skaièius rajonuose svyravo nuo 2 iki 25 tūkst. Maþiausiai ðeimø (taip pat ir vidutinis ðeimos dydis) buvo pietinèje, rytinèje ir ðiaurinèje Lietuvos dalyse bei Ðilalès rajone. Likusios teritorijos rajonuose buvo po 11 tūkst. ir daugiau ðeimø, ið jø daugiausia – pietvakarinèje bei vidurinèje Lietuvos dalyse. Miestuose (respublikinio pavaldumo) absoliutus ðeimø skaièius labai ávairus: daugiau nei 100 tūkst. ðeimø buvo dviejuose miestuose (Vilniuje – 149,7 tūkst., Kaune – 111, 8 tūkst.), maþiau nei 1 tūkst. Birþtone (917), Neringoje (713).

Didþiausias vidutinis ðeimos dydis respublikinio pavaldumo miestuose buvo Alytuje (3,4), kiek maþesnis Kaune, Marijampolèje bei Birþtone (po 3,3), maþiausias Druskininkuose ir Neringoje (3,1), kituose miestuose – Vilniuje, Klaipèdoje, Ðiauliuose, Panevėpyje bei Palangoje – po 3,2.

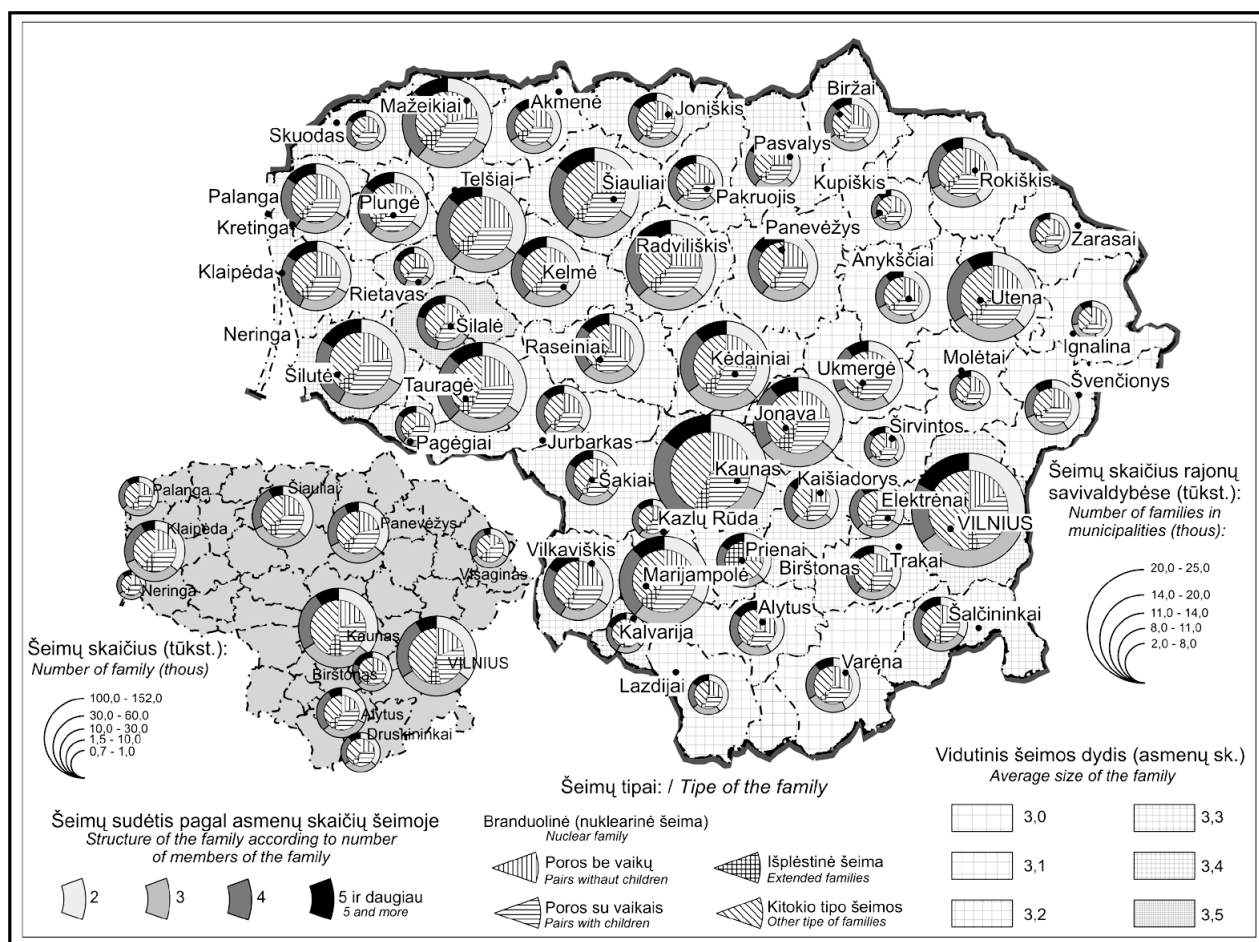
Didþiausia dalá ðeimø sudarè ðeimos ið 2 ir 3 asmenø (apie 30%), kiek maþiau – ið 4 asmenø (20–30%), dar maþiau – gausesnès ðeimos (ið 5 ir daugiau asmenø – apie 10 %). Palyginus su 1979 m. suraðymo duomenimis, ðeimos dydis sumaðèjo tiek miestuose, tiek rajonuose.

Maþiausias vidutinis ðeimos dydis buvo Anykø-èiø, Molètø ir Rokiøkio rajonuose (3,0), nedidelis Pietø ir Rytø Lietuvoje (3,1), vidutinis ðeimos dydis Lietuvoje buvo Ðiaurès vakarø ir Vidurio Lietuvoje. Didesnès ðeimos uþ vidutinà buvo vakarinèje (Kretingos, Tauragès rajonuose), pietvakarinèje (Vilkaviðkio, Marijampolės, Kauno rajonuose) bei pietrytinèje (Vilniaus, Trakø, Ðalèininkø r. sav.) Lietuvos dalyje; didþiausios ðeimos – Kauno rajone (vidutinis ðeimos dydis – 3,5).

Apibendrinant vidutinio ðeimos dydþio ir ðeimø skaièiaus teritorinà sklaidà, iðsiskiria regionai (1pav.), kuriems būdinga:

- maþas vidutinis ðeimos dydis (3,0–3,2) ir maþas (2–11 tūkst.) ðeimø skaièius rajonuose (ðiaurinèje – Akmenės, Joniðkio, Pakruojo, Pasvalio r.; rytinèje – Ignalinos, Ðvenèioniø, Molètø, Ðirvintø, Kupiðkio, Anykðeio r. bei pietinèje Lietuvos dalyje – Lazdijø, Alytaus, Varėnos r.);

- maþas vidutinis ðeimos dydis (3,0–3,2) ir palyginti didelis (11,0–25,0 tūkst.) ðeimø skaièius – didþiausias regionas pagal uþimamà teritorijà (áaina 19 rajonø: nuo Plungės iki Ukmergės rajonø imti-

2 pav. Ėimø skaičius, dydis, sudėtis 2001 m.
Fig. 2. Size and structure of families in 2001

nai, taip pat Ėakiø, Jurbarko, Kaišiadoriø, Prienø r., Ėiaurës rytuose – Birþø, Rokiøkio, Utenos r.);

- didesnis uþ vidutiná Ėeimos dydis (3,3–3,5) ir maþas absoliutus Ėeimos skaičius (maþiau nei 11,0 tūkst.) tik Ėilalës r. (vidutinis Ėeimos dydis 3,4 ir 8433 Ėeimos);

- didesnis uþ vidutiná Ėeimos dydis (3,3–3,5) bei didelis absoliutus (11,0–25,0 tūkst.) Ėeimos skaičius (vakarinėje dalyje – Kretingos, Klaipėdos, Ėilutės, Tauragės r, pietvakariuose – Vilkaviðkio, Marijampolės ir Kauno r. ir pietryčiuose – Ėalėininkø, Trakø, Vilniaus r.).

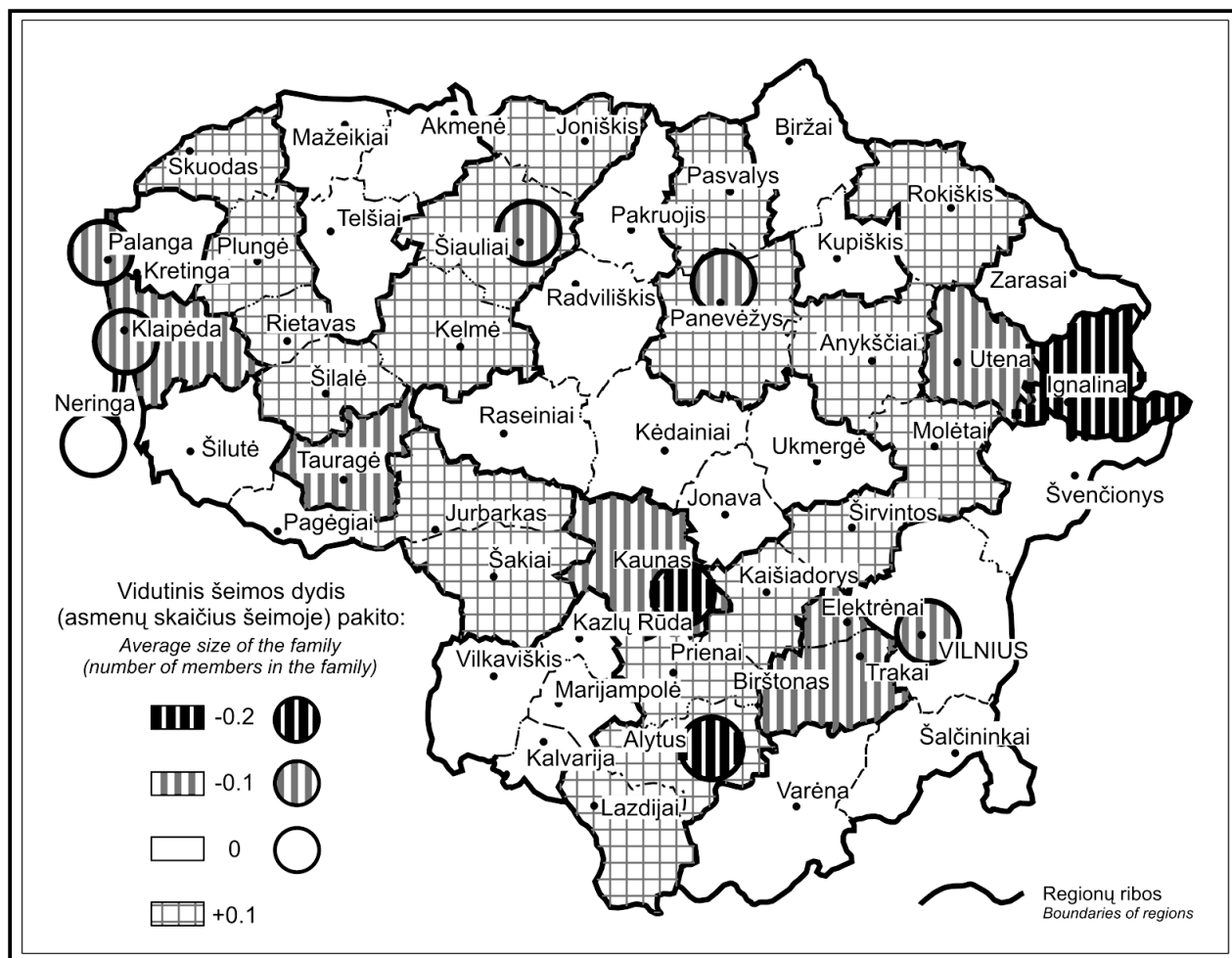
ĖEIMØ SKAIĖIAUS IR DYDÞIO TERITORINĖ SKLAIDA 2001 M.

2001 m. Lietuvoje buvo 962,6 tūkst. Ėeiminio namø ūkiø, ið jø 653,2 tūkst. mieste (67,8%) ir 309,4 tūkst. kaime (32,2%). Vidutinis Ėeimos dydis Lietuvoje – 3,18. Palyginus su 1989 m. Ėeimos skaičius sumaþėjo 37,4 tūkstaneiø.

Remiantis gyventojø suraðymo duomenimis (2 pav.), daugiausia Ėeimos (rajonø savivaldybėse po 11,0–25,0 tūkst.) buvo Lietuvos vakarinėje dalyje, iðskyrus Skuodo, Ėilalės, Rietavo ir Pagėgjø savivaldy-

bes, centrinėje ir pietvakarinėje dalyje bei Vilniaus r. savivaldybėje. Maþesniu Ėeimos skaičiumi (iki 11,0 tūkst.) pasiþymi visa pietinė, rytinė (iðskyrus Vilniaus r., Utenos ir Rokiøkio r. savivaldybes) bei Ėiaurinė Lietuvos dalis. Absoliuėiam Ėeimos skaiėiui tiesioginės átakos turi gyventojø skaičius, tankumas savivaldybėse, pvz., Jonavos rajone, pagal teritorijá maþesniame uþ greta esantá Ukmergės rajoná, yra daugiau Ėeimos. Tuo tarpu teritorijos dydþiu panaðiame Ėirvintø rajone Ėeimos yra gerokai maþiau, taėiau vidutinis Ėeimos dydis toks pat (3,2). Nors Kaišiadoriø rajonas didesnis uþ Jonavos, eia Ėeimos irgi maþiau, taėiau vidutinis Ėeimos rodiklis yra aukėtesnis. Absoliutus Ėeimos skaičius miestuose varijavo nuo 684 Ėeimos Neringoje iki 151,9 tūkst. Vilniuje.

Maþesniu uþ vidutiná Lietuvos Ėeimos dydþiu pasiþymėjo visos miestø savivaldybės (iðskyrus Alytaus ir Birðtono), be to, panaði padėtis susiklostė ir Ėiaurės rytinėje, rytinėje Lietuvos dalyje bei Akmenės, Varėnos rajonø savivaldybėse (nuo 3,0 iki 3,2). Lietuvos vidurká atitinkantis vidutinis Ėeimos dydis (3,2) buvo centrinėje Lietuvos dalyje (trikampyje Tauragė–Pakruojis–Ėirvintos), Lazdijø bei Varėnos r. savivaldybėse. Didesnis uþ Lietuvos vidurká (3,3–3,4) Ėeimos dydis buvo vakarinėje (lankas nuo Skuodo iki

3 pav. Vidutinio šeimos dydžio pokyčiai 1989–2001 m.
Fig. 3. Changes of the average size of family in 1989–2001

Ėilutės ir Joniškio r. savivaldybių), pietinėje (išskyrus Alytaus apskritį), šiaurinėje (Pasvalio ir Panevėžio r. savivaldybėse) Lietuvos dalyje.

Pagal narių skaičių šeimoje (2 pav.) Lietuvoje 2001 m. vyravo šeimos iš dviejų asmenų (36%): mieste – 35%, kaime kiek daugiau – 37% tokių šeimų. Beveik po vienodą dalį sudarė šeimos iš 3 asmenų (28%) ir 4 asmenų (25%). Miestuose, palyginus su kaimu, daugiau buvo šeimų iš 3 ir 4 asmenų, o kaime šeimų iš 5 ir daugiau asmenų buvo beveik dvigubai daugiau nei mieste (atitinkamai 17% ir 9%), todėl vidutinis šeimos dydis kaime yra didesnis nei mieste.

Pagal tipus Lietuvoje daugiausia buvo branduolinio (nuklearinio) tipo porų: iš jų be vaikų – 23% (jos sudarė didžiąją dalį šeimų iš dviejų asmenų) ir porų su vaikais – 30%. Dalyje šeimų buvo tik vienas iš tėvų (paprastai motina) ir vaikai; išplėstinio šeimos tipo (kartu gyvenančios 3–4 kartos) šeimų buvo tik 3–6% (Namų ūkiai, 2003).

Pagal vidutinio šeimos dydžio ir šeimų skaičiaus teritorinę pasiskirstymą išsiskiria regionai (2 pav.):

- didžiausias regionas, kuriame vidutinis šeimos dydis buvo 3,0–3,2 ir absoliutus šeimų skaičius mažiausias nei 11,0 tūkst., apima šiaurės rytų (teritorija

nuo Biržų iki Širvintų ir Dėnėionių r., išskyrus Rokiškio ir Utenos r. savivaldybes), taip pat Akmenės, Pakruojų r. savivaldybių bei pietinės Lietuvos (Alytaus, Lazdijų, Varėnos r.) teritorijas;

- didesnis už vidutinį šeimos dydį (3,3–3,5) ir šeimų skaičius nuo 11,0 iki 25,0 tūkst. buvo būdingas vakariniam Lietuvos pakraūiui (Kretingos, Klaipėdos, Ėilutės r.), šiaurinei Lietuvos daliai (Joniškio, Šiaulio ir dar Kelmės r. sav.), taip pat Vilniaus, Kauno ir Panevėžio rajonų savivaldybėms;

- didesniu už vidutinį šeimos dydį (3,3–3,5), bet mažiau absoliučiu šeimų skaičiumi (mažiau nei 11,0 tūkst.) pasižymėjo pietrytinė (Prienų, Kaišiadorių, Trakų, Ėalėininkų r. sav.) ir pietvakarinė (Ėakių, Vilkaviškio, Kalvarijos r. sav.) Lietuvos dalis ir kai kurios vakarinėje dalyje esančios rajonų savivaldybės (Skuodo, Ėilalės, Rietavo);

- didesnis šeimų skaičius (11,0–25,0 tūkst.) ir mažiausias vidutinis šeimos dydis (3,0–3,2) buvo centrinėje Lietuvos dalyje (Tauragės–Ukmergės–Radviliškio ruošė bei tarp jų esančiose savivaldybėse), šiaurės vakarinėje (Mažeikių–Plungės–Telšio ruošė), šiaurės rytinėje dalyje (Utena, Rokiškis) bei Marijampolės savivaldybėse.

Vidutinio šeimos dydžio regioniniai pokyčiai analizuojamu laikotarpiu pavaizduoti 3 paveikslė. Aki vaizdu, kad daugiau nei pusėje Lietuvos r. savivaldybių šis rodiklis nepakito arba net sumažėjo.

IŠVADOS

Kadangi šiais laikais daugėja neformalių santuokų, todėl šeimą apibūdinantys statistiniai duomenys ne visai atspindi realią padėtį. Visgi galima padaryti kai kuriuos apibendrinimus.

1. Šeima Lietuvoje 1989–2001 m. patyrė daug esminių permainų, todėl galima teigti, kad pasikeitė vyraujantis šeimos modelis – galutinai įsitvirtino modernus šeimos tipas. Pajūrio šeimos institucija kaita rodo demografinę elgseną.

2. Šeimos skaičius 1989–2001 m. rajonuose svyravo nuo 2,0 iki 25,0 tūkst. (miestų savivaldybėse nuo 0,7 tūkst. Neringoje iki 152,0 tūkst. Vilniuje). Regioniniu pajūriu mažų šeimų skaičiumi rajonuose pasižymi šiaurės rytų bei pietinė Lietuvos dalis (2,0–8,0 tūkst. ar po 8,0–11,0 tūkst. šeimų), išskyrus Utenos, Rokiškio ir Vilniaus rajonus. Daugiau šeimų rajonuose (nuo 11,0 iki 20,0 tūkst.) užfiksuojama vidurinėje, pietvakarinėje bei vakarinėje respublikos dalyje. Maksimaliausia šeimų skaičių (20,0–25,0 tūkst.) išlaikė Vilniaus bei Kauno r. savivaldybės, minėtas skaičius labai sumažėjo Biržų, Ignalinos, Ąakių rajonuose.

3. Ir taip jau nedidelis vidutinis šeimos dydis Lietuvoje per analizuojamą laikotarpį, nors ir nedaug (nuo 3,22 iki 3,18), bet linkęs mažėti (3 pav.). Vertinant regioniniu aspektu šis rodiklis šiek tiek padidėjo (tik 0,1) šiaurės vakarinėje dalyje esančiuose rajonuose (Skuodo–Ąilalės–Kelmės–Joniškio ruoše), šiaurės rytų – pietų juostoje (nuo Rokiškio, Molėtų iki Lazdijų) bei Jurbarko, Ąakių ir Pakruojo, Panevėžio r. savivaldybėse. Likusioje dalyje šis rodiklis liko nepakitęs (beveik pusėje savivaldybių) arba net sumažėjo.

4. Visoje Lietuvoje vyrauja branduolinio (nuklearinio) tipo šeimos, auginančios 1–2 vaikus: 2001 m. šeimos su vienu vaiku sudarė 52,9% visų vaikų auginančių šeimų, su dviem vaikais – 37,5% ir tik 9% šeimų augino daugiau vaikų. Bendras gimstamumo rodiklis (pagimdytų vaikų skaičius, tenkantis 15 m. ir vyresnėms moterims) per analizuojamą laikotarpį sumažėjo nuo 1,98 iki 1,29. Šiek tiek geresnė padėtis šiuo atžvilgiu vakarinėje Lietuvos dalyje (Klaipėdos apskrityje), pietvakariuose (Vilkaviškio, Ąakių r.) ir pietinėje dalyje (Alytaus apskrityje), kur šis rodiklis siekia 2,0–2,4.

5. Regioniniai šeimos pokyčius apibūdinančių rodiklių skirtumai susidaro dėl nevienodų kiekybinių rajonų ir savivaldybių charakteristikų: absoliutaus gyventojų skaičiaus, tankumo teritorijoje, gyventojų amžiaus struktūros, jaunų šeimų migracijos. Nemažą ataką turi santuokos bei ištuokos, taip pat gimstamu-

mas. Reikšmingas ne tik nevienodas žmonių sugebėjimas prisitaikyti prie kintančių ekonominių, socialinių sąlygų, bet ir valstybės vykdoma šeimos politika kaip gyventojų politikos dalis.

Literatūra

- Demografijos metraštis 2001.* (2001). Vilnius: Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės.
- Lietuvos apskritys. Ekonominė ir socialinė raida 2001.* (2001). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Lietuvos statistikos metraštis 2001 m.* (2001). Vilnius: Statistikos departamentas
- Matulienė G. (1997). *Šeimos psichologija*. Kaunas: Technologija.
- Mikalaukaitė A. (2001). Socialinė parama šeimai. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001*. Vilnius: JT vystymo programa, Socialinė politikos grupė.
- Mikulionienė S. (1997). Namų ūkiai ir šeimos Lietuvoje: sociodemografinis pajūris. *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Moterys ir šeima.* (1993). Vilnius: Statistikos departamentas
- Namų ūkiai.* (2003). Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 m. visuotinio surašymo rezultatai. Vilnius: Statistikos departamentas.
- 1989 m. gyventojų surašymo duomenys.* (1989). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Pruskus V. (2004). *Sociologija*. Vilnius.
- Rauluðonytė N. (2004). *Šeimų skaičiaus ir dydžio teritoriniai pokyčiai Lietuvoje 1989–2001 metais*. Bakalauro baigiamasis darbas. Vilnius, VU Bendrosios geografijos katedra.
- Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mitrikas A. A. (2003). Šeimos transformacija Lietuvoje: pajūmiai ir veiksniai. *Filosofija. Sociologija. 2*.
- Stankūnienė V. (1997). Nauji Lietuvos šeimos bruožai: tradicinių ir modernių šeimos strategijų sandūra. *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Marytė Dumbliauskienė, Neringa Rauluðonytė

THE TERRITORIAL ASPECT OF LITHUANIAN FAMILY IN 1989–2001

Summary

Family is the primary social institution. There is a feedback between family and society: it is in the family that the demographic stability is provided. Family is one of the stablest social institutions; however, it is also subject to changes, losing its traditional features and acquiring new ones.

The paper presents the results and most essential conclusions of a study conducted in 2003–2004 by General Geography Department of Vilnius University. Analysis is given to the notion of the family and the variety of its forms, the territorial distribution of the number of families and their size for the period 1989–2001. The main source of data for the studies were data of the 1989 and 2001 censuses of the population.

The methods used in the study are those of mathematical statistics, comparative analysis and cartography; with the use of the latter 12 cartoschemes were compiled

(scale 1 : 2000 000, of them only three are published in the present paper).

For the comparative analysis, mostly the relative values such as the number of marriages and divorces per 1000 inhabitants, the number of births per 1000 inhabitants, the summary birth-rate index (the average number of children per one woman), the average size of the family, etc. were used.

In 1989–2001 the administrative units were reformed, therefore for the analysis of changes the data for 2001 were recalculated according to the administrative distribution of 1989.

A comparative and territorial-regional analysis of the 1989 and 2001 censuses (Figs. 1, 2, 3) showed that:

- in 1989–2001, family in Lithuania underwent numerous cardinal changes, i.e. the modern type of family was finally established;

- the number of families in the study period in the districts varied between 2.0 thous. to 25.0 thous. (in municipalities from 0.7 thous. in Neringa to 152.0 thous. in Vilnius). In the regional aspect, the northeastern and southern parts of Lithuania had the highest number of small families (2.0–8.0 thous. or 8.0–11.0 thous. of families). The higher number of families (from 11.0 thous. up to 20.0 thous.) was fixed in the middle, southwestern and western parts of the country;

- the average size of family, low as it had been, over the study period showed a distinct though insignificant tendency to a decrease (from 3.22 to 3.18) (Fig. 3). If assessed in the regional aspect, this index slightly increased (only by 0.1) in the northwestern districts and in the northeastern-southern zone. In the remaining part it did not change (nearly in a half of municipalities) or even decreased (Ignalina distr., Alytus and Kaunas cities – even by 0.2);

- throughout Lithuania, the nuclear type of families bringing up 1–2 children prevailed: in 2001, families with one child comprised 52.9% of all families with children, families with two children made 37.5% and families with more children only 9%. In this respect, the situation was somewhat better in the western (Klaipėda distr.) and southern parts of Lithuania where the SGR reached 2.0–2.4;

- regional differences of the indices characterizing family changes resulted from the different quantitative characteristics of the regions / municipalities, such as the absolute number of inhabitants, their territorial density, age structure, migration of young families. Of decisive significance were also the process phenomena, such as marriages / divorces and birth-rate. Besides, significant were also not only the unequal ability of people to adapt to the changing economical and social conditions, but also the policy of state in the sphere of family as part of the population policy.